

ԱՇԺՆԱՆ ՄԻՋԱՅԻԼ — Պատմութիւնն Օսմանեան պետութեանն Ա. եւ Բ. Մաս. 80, ի միասին 288 էջ: Գինն երկուցին՝ 8 դր.: Կ. Պոլս. 840. Ն. Կ. Պէրսէլեան, 1889—1890:

Առաջիկայ պատմութեան դասագիրքը՝ զոր «յարգուս ճշգրտութեան դիպաց եւ անցից, կանոնադրութեան ոճոյ եւ ամփոփ բովանդակութեան նիւթոց» ազգ. ուսումնական խորհուրդը վաւերացած է եւ միանգամայն ազգ. նախարարութեանց յանձնարարած, սկսեալ օսման. պետութեան հաստատութենէն (1281) մինչեւ Սուլթան Ապտ-իւլ-Մէճիտի մահը (1861) կը հասնի:

Սոյն՝ ըստ բանի հեղինակին Բաւարացի եւ դատաւան Կոնրադ Իւր թուրքերը կը բովանդակէ գրեթէ ամէն նշանաւոր քաղաքական անցքերը. նշոյնէս՝ գրեթէ միայն ակնարկելով անուանի պատմագիրները, մատենագիրներն եւ բանաստեղծները, եւ յիշելով կարեւոր զինուորական ու քաղաքական օրէնսդրութեանց հաստատութիւնն՝ կը ջնայ օտմ. մատենագրութեան եւ օտմ. պետութեան կազմակերպութեան վրայ ընդհանուր գաղափար տալ. — թէ եւ այս վերջին կարեւոր եւ հետաքրքրական մասանց ընդարձակ կուրսն ու կարեւոր տեղեկութեանք ճոխացուիլը շատ բաղձալի է:

Քաղաքական նիւթոց առատութեան եւ ընդարձակութեան հետ՝ ցանկելի եւ տեսնելի միանգամայն 1. խառնակիս պահանջմանց համաձայն յօրինուածութիւն մը, կամ նիւթոց պատշաճ դասակարգութիւն, որ դատաբանը հոգին է եւ իրերը լուսաւոր ու դիրքաւ ըմբռնելու անհրաժեշտ. 2. Այլեւայլ գիպաց՝ ճշմարտութեան եւ իրականութեան առաւել եւս համաձայն ըլլալը:

Մեծ աջ. հեղինակը լուսաբանելու մէջ յազդիս յերեւան ելած օտմ. պետութեան պատմութեան վերաբերեալ գրութեանց վրայ խօսած ժամանակ՝ 2. Գաբրիէլ Վ. Ալվազովսկիի Պապ-Կոստան օտմ. պետութեան (ի վերջոյ. 1841) երկհատոր ընդարձակ գործոյն ընդգնեցութիւն չգտնելուն պատճառներէն մին ալ՝ դատական ձեւ չունենալն է կ'ըսէ: Չենք գիտեր թէ յօրում է Ալվազովսկիի մատենին դատական ձեւ չունենալն, ընդհակառակն առաջիկայ մատենական տեսնալը, մինչդեռ վերջինն առաջին յեւական ոչ ըստ ոճոյն եւ ոչ ըստ բովանդակութեան կը տարբերի, վասն զի թէ բաժանուածութիւնը՝ թէ իւրաքանչիւր գլխոց բովանդակածը

նշոյն են, այնպէս որ առաջինոյն համառօտութիւնը՝ կրնայ համարուիլ վերջինն:

Հեղինակը գործոց գլուխները բաժնած է ընդհանրապէս մէկ միութեանի գլուխ մը շնորհելով — ինչպէս ըրած է եւ Ալվազովսկի. — բայց այս բաժանմամբ միշտ իրերը լուսաւոր ըմբռնել տալ յարողած չէ, վասն զի ուրիշ ուրիշ ստիպուած է միւսնշոյն պատերազմը կամ դէպքը քանի մը գլուխներու մէջ աւանդել՝ եւ այն այլեւայլ պատահական եւ սոյն իրաց հետ կապակցութիւն չունեցող միջադէպներն նկարագրելն վերջն (222—233), որով պատմութեան ընթացքն ընդհատուած է: Այսպիսի բաժանման բնական հետեւութիւններէն մին ալ՝ գլուխներէն ոմանց չափէն աւելի ընդարձակ եւ կ'ընտելան ինդիւստրիով ծանրաբեռնեալ, իսկ ոմանց համառօտ եւ պատմական կարեւորութիւն ունեցող իրերէ բաղորովն զուրկ ըլլալն է:

Դասաբոլոյս մէջ թուականներուն՝ որչափ կ'երեւայ, միտ դրուած չէ. այնպէս որ թէ աշակերտը եւ թէ սոյն մատենին իւր աղբիւր գործածելու ուղղութիւնը տարակուսի մէջ կը մնան, տեսնելով՝ իրենց աշաց առջեւ թուոց մէջ տիրող խառնաբոլորութիւնը: Բ. Մասին վերջը տախտակ մը դրուած է, որ Սուլթանաց ծննդեան, գահակալութեան եւ մահուան տարիները կը ներկայացնէ. արդ՝ թէ սոյն տախտակն իւրաքանչիւր գլխոյն վերեւն ու վերջը դրուած գահակալութեան եւ կենաց երկարութեան տարիներուն հետ համեմատելու ըլլածը, կը տեսնելք թէ ասոնցմէ շատերը գիրար չեն բռներ. Գ. օ. Սուլթան Օսմանի (էջ 17) համար հետեւեալ 1326—1359 թուականը կը նշանակուի, մինչդեռ տախտակը 1326—1361 կը ներկայացնէ. դարձեալ կ'ըսուի թէ սոյն Սուլթանին մեռած ժամանակ 75ամեայ էր, սակայն վերջոյնեալ տախտակին համաձայն՝ նոյն Սուլթանին ծնընդանն տարին 1288 է. ապա ուրեմն սոյն թուականներն չեն կրնար մնալ այնպէս, ինչպէս որ են:

Գիպաց՝ ճշմարտութեան եւ իրականութեան առաւել եւս համաձայն ըլլալն ըսելով՝ բնաւառաբար չենք ուզեր ըսել, թէ զգալներն յեականան անձիշդ են, այլ թէ կան շատ բաներ, զորոնք հեղինակը լուծ է, եւ թէ կան շատ բաներ ալ, զորոնք ուրիշ գուճով է նկարած:

Ար կարծենք թէ երբ առաջիկայ մատենական Բ. տպագրութիւնը գործնականին կարեւոր ցուցցած բարեփոխութիւններն ունենալով ի

¹ Ի՞նչէ բաժանմանց կողմէն կ'ոյ տարբերութիւն մը, այն ալ վերջին չբաններու վերաբերած եւ իւրաքանչիւր չբանին ընդհանուր տեսութեան մը փակուած ըլլալն է: Իւրաքանչիւր Մաս 3 չբան ունի ըստ յառաջաբանին, սակայն ամբողջ մատենին մէջ (6 չբանի տեղ) երկու չբան միայն նշանակած է (էջ 9 եւ 199):

² Այլ. պատմութեան հետ կապ ունեցող մասերը՝ հեղինակին են:

